

držel stranou, i když politicky, materiálně i řadou „dobrovolníků“, které vyslal do Číny, podporoval čínská a severokorejská vojska. Teprve v březnu 1951 se fronta stabilizovala prakticky na výchozích postaveních, tj. na 38. rovnoběžce. Urputné boje zde trvaly ještě dva roky a teprve po Stalinově smrti bylo 27. července 1953 uzavřeno příměří, které více méně potvrdilo *status quo ante bellum*. Mírová dohoda o definitivním ukončení války však nebyla dodnes podepsána.

Korejská válka a rozhodnutí Spojených států, že budou bránit Tchaj-wan proti případnému útoku ČLR, extrémně zhoršily čínsko-americké vztahy. Takovými zůstaly po celá dvě desetiletí a k jejich normalizaci došlo až počátkem 70. let. V průběhu korejské války se výrazně zosílil americký postoj vůči šíření komunismu, byť by šlo jen o náznaky. Spojené státy nyní byly ochotny proti němu zasahovat téměř automaticky, jak to demonstrovala americká pomoc Francii v první válce v Indočíně. To jim však později způsobilo množství problémů a zavleklo je do dalšího, velmi dlouhého a všestranně nákladného konfliktu ve Vietnamu. Mocenská realita v Evropě nutila na druhé straně Spojené státy, aby respektovaly sovětský vliv v zemích „jeho“ bloku.

Při pohledu zpět je patrné, že primárním poválečným cílem sovětské zahraniční politiky bylo zajištění bezpečnosti. To zahrnovalo připoutání sousedních zemí k SSSR nejen v zahraničněpolitickém směru, ale také vměšování se do jejich vnitřních záležitostí. Nebyl to Stalinův nový přístup, jednalo se v podstatě o starý ruský problém otevřené a nezajištěné hranice, který ovšem implikoval územní expanzi a vytvoření nárazníkového pásma mezi ním a západní Evropou. Stalin nevěřil v dobrou vůli sousedních států a usiloval o jejich kontrolu, která byla tvrdší úměrně tomu, jak se zhoršovaly vztahy SSSR se Západem, přičemž se až panicky obával obnovení síly Německa. Za jedinou účinnou kontrolu považoval stav absolutní nadvlády, který vytvořil v samotném Sovětském svazu. Jeho pohled na demokracii a neruské komunisty byl ovlivněn zkušenostmi z 20. let. Demokracii podle něho požadovali intelektuálové, aby mohli vytvořit frakce a sabotovat ta rozhodnutí bolševické strany, s nimiž nesouhlasili. Zastával „klasický“ názor, že pokud strana (Stalin) stanoví cíl a politiku, musí být ostatní při jejich uskutečňování zcela jednotní a musí se této politice podřídít.

Jako bývalý komisař národností měl dostatek příležitostí seznámit se s neortodoxními postoji neruských komunistů a jejich interpretacemi marxismu-leninismu, vztahem k centru a zájmem o jistou nezávislost na něm. Ve 30. letech a často ještě dříve usiloval proto o jejich zlikvidování. Propagace různých cest výstavby socialismu a tolerování těchto představ u komunistů východoevropských zemí byly proto ze strany SSSR jen taktickým manévrem. Stalin ve skutečnosti znal a uznával jediný socialismus, sovětský.

ský. Autonomie či relativně nezávislá politika byly, jak ukázal jugoslávský případ, nepřijatelné.

Politika Sovětského svazu ve východoevropských zemích a jeho další požadavky zneklidnily Spojené státy, vyvolávaly jejich odpor, podezřívavost a napětí ve vzájemných vztazích. Jiným zdrojem studené války, který silně zapůsobil na Spojené státy, byl sovětský postup v Persii a vzápětí v německé otázce. Stalin se v této době dopustil několika fatálních omylů (spekulace o válce v projevu v únoru 1946, blokáda Berlína, „svolení“ ke korejské válce atd.), které měly pro Sovětský svaz vysoce kontraproduktivní důsledky; nejen že dále vyostřovaly studenou válku, ale omezily i další sovětský postup.

SOVĚTSKÝ SVAZ V OBDOBÍ POZDNÍHO STALINISMU

Vnitropolitický vývoj

V roce 1945, v době vítězství Sovětského svazu ve válce proti Německu, Stalinova sláva a kult osobnosti dosáhly nových výšin. Totéž ale nebylo již možné říci o stavu jeho kontroly nad zemí a společností. Válka totiž výrazně oslabilu dřívější ideologické sevření a uniformitu sovětského systému.

Již na samotném začátku Velké vlastenecké války byla výrazně modifikována propaganda. Za války, hlavně v první fázi, byl položen mimořádný důraz na ruský patriotismus, všemožně posilované příklady ze slavného a hrdinného boje ruského národa, a nejen jeho, proti cizím interventům. Vyzdvihovány byly takové postavy z ruských dějin jako Alexandr Něvský či maršál Michail Kutuzov a další. Propaganda se dále nesla ve znamení návratu ke starým, tradičním formám lidské solidarity založeným na rodině, což byly hodnoty, které předtím komunistická strana nejenže nezdůrazňovala, nýbrž se je pokoušela oslabovat a ničit ve prospěch loajality vůči ní samé a vůči systému. Za války se proto hlavními axiomy propagandy staly militarismus, antifašismus a nacionalismus. V tomto směru byl symptomatický již první Stalinův projev, který přednesl 3. července 1941. Místo dřívějšího rituálního oslovení „soudruzi“ a „občané“, nyní nazýval své posluchače „bratry“ a „sestrami“, a dokonce „svými přáteli“.

Změnil se také předválečný nepřátelský postoj státu a komunistické strany vůči pravoslavné církvi. Její působení bylo nejen tolerováno, ale, opět především v prvních fázích války, podporováno a využíváno k posílení nové linie v propagandě. Dřívější politickou a ideologickou unifikaci sovětské spo-

lečnosti navíc, z pohledu nejvyšších činitelů, narušila skutečnost, že se za války dostaly milióny sovětských občanů nejrůznějším způsobem do styku s „negativními vlivy“ Západu. Nejednalo se jen o ty, kteří přímo spolupracovali se sovětskými spojenci, Američany a Brity především, ale také o množství vojáků, kteří osvobozovali země východní a střední Evropy, a v neposlední řadě o sovětské válečné zajatce.

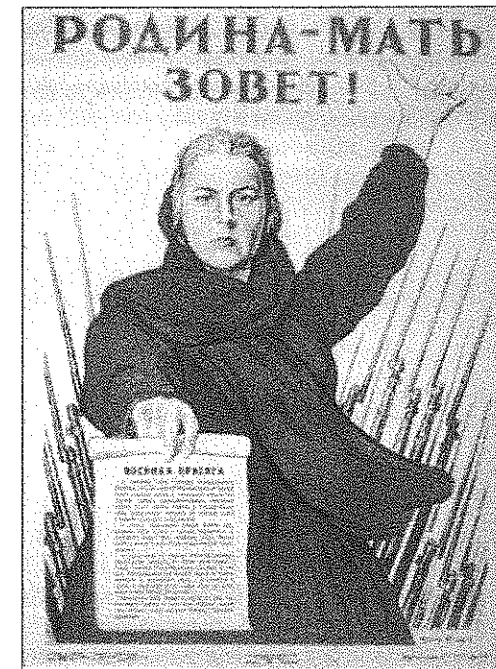
Válka rovněž změnila poměr sil mezi jednotlivými mocenskými složkami státní a stranické hierarchie. Ze sevřené stranické kontroly se do jisté míry

Sovětská propaganda doznala zejména na počátku války značného posunu. Stalin, který „se o nás všechny stará“, načas usloužil Matce - Vlasti

vymanila armáda. Došlo ke zrušení instituce politických komisařů v roce 1942 a obnovení některých symbolů, evokujících vzpomínky na starou carskou armádu (epolety na uniformě, mečiky). Armáda, a zvláště její důstojnický sbor, získaly obrovskou autoritu. Armáda byla oslavována jako strůjkyně vítězství a jí byla přičítána porážka fašismu. V roce 1945 navíc armáda disponovala obrovskými materiálními zdroji, spotřebovávala většinu sovětské produkce a přímo kontrolovala na 16 % průmyslového obyvatelstva státu, neboť měla ve svých jednotkách 11,6 miliónu sovětských občanů.

Válka výrazně posílila také vojensko-průmyslový komplex, který disponoval obrovskými zdroji a tvořil rozhodující část sovětské ekonomiky. Jeho administrativa, nejrůznější činitelé s ním spjatí, zvláště ředitelé podniků, tzv. kapitáni průmyslu, ale také činitelé komunistické strany na úrovni republik a nižších administrativních jednotek museli dostat jistou míru samostatnosti, aby se mohli vyrovnali s obrovskými válečnými úkoly, které na ně Moskva vložila. Sovětská ekonomika byla ostatně již tak komplexní a rozsáhlá, že centrum nemohlo řídit jednotlivé podniky, a válka to ostatně ani ne-

dovolovala. Místní funkcionáři museli s relativně slabou podporou centra zorganizovat válečnou výrobu, zmobilizovat pracovní síly, zajistit zásobování potravinami atd., což vedlo k posílení síly a sebedůvěry celého velkého segmentu státního a stranického aparátu a k vytvoření vzájemných vazeb mezi nimi navzájem a též k armádě. Tyto vazby mohly být Stalinovi potenciálně nebezpečné.

Také komunistická strana byla jiná než před válkou a její vliv značně zeslábl. Členská základna komunistické strany sice za války vzrostla z 3,9 miliónu členů v roce 1941 na 5,6 miliónu v roce 1945, avšak růst byl důsledkem masového náboru, který kladl důraz na vlastenectví, statečnost

a hrdinství, nikoliv na ideologii a věrnost režimu. Podmínky pro přijímání nových členů do komunistické strany se začaly zpřísnovat až v samém závěru války. V říjnu 1944 tak byla zahájena kampaň za zvýšení ideologické úrovně členů strany v armádě.

Pokud se Stalin, jeho nejbližší spolupracovníci a úzká vrstva vysokých stranických a státních funkcionářů nechtěli smířit s oslabením svého postavení a pokud nechtěli podstupovat případná rizika, museli po skončení války oslabit pozice jiných složek a naopak radikálně obnovit a posílit rozhodující postavení komunistické strany a své vlastní. Z mocenského hlediska, a pro Stalina jiné nepřipadalo v úvahu, musel přistoupit k rozhodné likvidaci i té trochy volnosti, kterou si jednotlivé struktury státu za války vydobily. Jestliže situaci hodnotíme z tohoto pohledu, bylo současně nutné radikálně utužit ideologickou kontrolu nad obyvatelstvem a vymýt negativní vlivy, vyvolané uvolněním za války, případně kontakty se Západem, který se navíc v sovětských očích stával opět krajně nepřátelským.

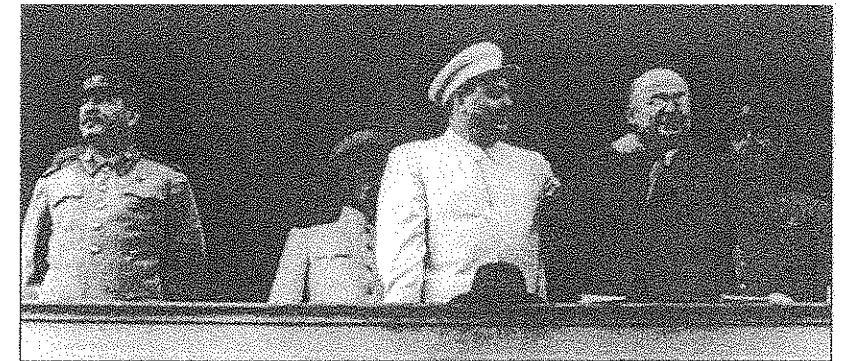
V poválečné době dosáhl Stalinův diktátorský způsob vládnutí svým způsobem vrcholu. Dokonce již nedodržel ani formální klišé. První poválečný sjezd komunistické strany se konal až koncem roku 1952. Řídká byla také zasedání ústředního výboru. V rámci vertikálně budovaného byrokratického systému Stalin plně uplatňoval machiavelistický systém udržování rovnováhy moci, aby žádný ze členů politického byra, ani orgán či organizace nezískali přílišnou moc. V nejvyšších kruzích probíhal stálý boj „každého proti každému“ a Stalin, který podporoval vzájemnou rivalitu, se stal výlučným arbitrem.

Okamžitě po skončení války a kapitulaci Japonska byl zrušen všemocný válečný Státní výbor obrany, který soustřeďoval pravomoci nejvyšších stranických, státních i vojenských orgánů, i když vlastní vojenské operace řídilo Vrchní velení Rudé armády (*Stavka*), resp. Stalin sám prostřednictvím generálního štábu. Pravomoci výboru po 4. září 1945 opět přešly na jednotlivá ministerstva, která byla vzápětí značně zreorganizována.

Oznámení o demobilizaci v červnu 1945 doprovázelo povýšení Stalina do nejvyšší vojenské hodnosti – generalissima. Kontrola nad armádou byla posílena v zásadě až po demobilizaci. 22. srpna 1946 vydal ústřední výbor usnesení, podle něhož stranické organizace v armádě již nepodléhaly jejímu velení a navíc měly být nadále opět voleny, nikoliv jmenovány. Tím byl fakticky znovu zaveden systém politických komisařů a obnovena stranická kontrola armády, která spolu s rostoucím důrazem na ideologickou uniformitu skoncovala s její jistou nezávislostí na komunistické straně.

V mocenské rovině armádu, jejíž nejvyšší důstojníci dávali najevo mimořádnou sebedůvěru až aroganci, střežil systém bezpečnostních orgánů a Stalinův „politický generál“ Nikolaj Bulganin, který od roku 1944 reprezentoval armádu ve Státním výboru obrany. Bulganin udělal po válce bleskovou

kariéru. V březnu 1946 se stal kandidátem politického byra, o rok později převzal po Stalinovi ministerstvo obrany a v lednu 1948 se stal řádným členem politbyra. Naproti tomu maršál Georgij K. Žukov, patrně nejproslulejší velitel Rudé armády, ověnčený záchranou Leningradu, Moskvy, Stalingradu a dobytím Berlína, byl v červnu 1946 odsunut do Oděského vojenského okruhu a pak do zcela bezvýznamného Uralského vojenského okruhu. Bylo mu nepochybně přičteno k tíži i to, že například počátkem června 1945 se na tiskové konferenci v Berlíně při hodnocení války a role, kterou v ní sehrál, opomenul zmínit o jakémkoliv jiném sovětském veliteli, a že dokonce i o samotném Stalinovi se zmiňoval jen zběžně. Jiní vysocí důstojníci takové šťestí neměli, neboť řada z nich byla popravena. O postoji Stalina k armádě a jeho zjevné snaze ji pokořit svědčí i skutečnost, že se od roku 1945 až do jeho smrti neuskutečnilo žádné povyšování do vysokých armádních hodností.

Stalin na přehlídce v Tušinu. Nalevo od něj v první řadě G. Malenkov a L. Berija

Obdobně Stalin naložil s NKVD, ministerstvem vnitra. Jeho dosavadní ministr Lavrentij Berija byl povýšen do hodnosti maršála a v roce 1946 se stal členem politbyra a místopředsedou vlády odpovědným za jaderný výzkum. Jeho mocenské pozice však tím, že koncem prosince 1945 ztratil kontrolu nad ministerstvem vnitra, byly značně oslabeny. Na jedné straně tedy pocty, na straně druhé oslabování vlivu.

Stalinova strategie „rozděl a panuj“ zahrnovala i rozsáhlé reorganizace, které následovaly po skončení války a trvaly do srpna 1946. Tehdy bylo mimo jiné zvoleno nové politbyro, sekretariát ústředního výboru komunistické strany i organizační byro a řada dalších orgánů. Jednou z klíčových osobností, která realizovala strategickou úlohu posílení kontroly nad armádou a byrokracií, byl Georgij M. Malenkov, tehdejší tajemník ústředního výboru pro kádrové otázky, později dokonce považovaný za Stalinova nástupce.

Stalin sám „zobecnil“ zkušenosti z války v již zmíněném důležitém proje-

vu před volbami do Nejvyššího sovětu 9. února 1946, kdy také nastínil politiku pro poválečné období. Především zdůraznil, že vítězství ve válce bylo vítězstvím „našeho sovětského sociálního systému“ a „sovětského státu“. Sovětský vůdce využil projevu také k oslavě „sovětské metody industrializace a kolektivizace“, bez níž by prý zemědělství nepřekonalu stálou zaoštalost. Rozptýlil tak dohady o možném návratu SSSR k jakési formě NEPu. Stalin v projevu předestřel rozsah ekonomických úkolů, při jejichž plnění opět zcela vsadil na osvědčený předválečný byrokratický plánovací systém. Současně slíbil zrušení přidělového systému a zvýšenou pozornost výrobě spotřebního zboží. K tomu ovšem nikdy nedošlo.

Z delší perspektivy se jevila jako důležitá Stalinova poznámka, že (v roce 1960) „budeme připraveni na všechno“. Znamenalo to, že splněním uvedených cílů bude Sovětský svaz nejen plně ekonomicky obnoven, ale že z vojenského hlediska bude mít též plně zajištěnou obranu a bude případně moci přejít do ofenzivy. Stalinovo uvažování v tomto směru souviselo s jeho spekulacemi o vývoji na mezinárodním poli.

Za války prošla značnou proměnou i komunistická strana. Z jejích 5,8 miliónu členů byla v lednu 1946 pouhá třetina členů předválečných a z nich jen necelá polovina vstoupila do Všesvazové komunistické strany (bolševiků) – VKS(b) před rokem 1938. Početně byla tedy strana silnější než kdykoliv dříve. Proto nebylo potřeba členskou základnu dále rozšiřovat, nýbrž spíše „očistit“, ideologicky proškolit a opětovně sjednotit. Vzhledem k „vedoucí úloze“ komunistické strany, která nyní spočívala v celkové obnově válkou zničeného Sovětského svazu, byli za nové členy strany přijímáni výběrově především ti, na nichž ležela tíže obnovy, její rychlost i úspěšnost. Jednalo se především o technickou inteligenci, kvalifikované dělníky, zaměstnance strojně traktorových stanic na venkově apod. Tyto důležité členy, ale i aparát, bylo však třeba odměňovat a motivovat. Měli proto přístup, zvláště pokud dosáhli vyššího postavení, ke zcela nedostatkovému spotřebnímu zboží. Postupně tak sílila byrokratizace komunistické strany, která začala již ve 30. letech. Vytvářela se nová vládnoucí vrstva, která měla zájem na svých výhodách, a tudíž stabilitě systému. Byla stále konzervativnější a věrná spíše svému prospěchu než komunistické ideologii. Byrokratizaci ještě posílil rychlý růst počtu ministerstev, úřadů a dalších institucí: například Ústřední plánovací úřad, *Gosplan*, byl v letech 1947–1948 rozdělen na tři úřady. Selektivní přijímání do strany provázely permanentní čistky. Ročně bylo ze strany vyloučeno v průměru 100 000 členů. Řada z nich se stala obětí prefabrikovaných obvinění z účasti na údajných spiknutích.

V čele kampaně za ideologickou očistu vědy a kultury stál Andrej A. Ždanov, který mimochodem v letech 1939–1941 ideologicky zdůvodňoval sovětsko-německé spojení. Za války vedl leningradskou organizaci VKS(b). V pozadí jím rozdmýchávané xenofobní kampaně stál patrně také

předpoklad, že pokud má být sovětský lid donucen k maximálnímu úsilí při rekonstrukci země, pak nesmí mít v žádném ohledu možnost srovnání se světem, ze kterého by Sovětský svaz vycházel vždy nevýhodně. Se stupňující se studenou válkou se navíc jednalo o svět nepřátelský. Období Ždanovovy vrcholné ideologické aktivity mezi léty 1946 a jeho smrtí v srpnu 1948 je označováno jako „ždanovština“.

Kampaň zahájil Ždanov v srpnu 1946 ostrým útokem proti leningradským spisovatelům Anně Achmatovové a Michailu Zoščenkovi a časopisům *Zvezda* a *Leningrad*, které obvinil ze „servilnosti vůči všemu cizímu“. Zoščenko byl obviněn z ideologického nihilismu, z nezájmu o pracující sovětský lid, jeho hrdinství a vysoké morální kvality. Lyrická básnířka Achmatovová pak ze šíření pesimismu, dekadence a buržoazně aristokratické estetiky. Nejvý-

Andrej A. Ždanov

znamnější sovětské hudebníci jako Sergej Prokofjev, Dmitrij Šostakovič, Aram Chačaturjan a jiní byli kritizováni za tzv. protilidový formalismus. Filmového režiséra a teoretika Sergeje Ejzenštejna, který právě dokončil druhý díl filmu „Ivan Hrozný“, v němž Stalin patrně shlédl sám sebe, zachránila před represemi jen jeho smrt. Kulturu plně ovládly tendence, jež vyplývaly z kultu osobnosti a z oficiální linie tzv. socialistického realismu a teorie bezkonfliktnosti: naprosto falešná idealizace reality, popírání rozporů a problémů, intenzivní trend k monumentálnosti, který se projevoval jak v próze, zdůrazňující jednoznačně kladné „vzorové“ hrdiny (například u Borise Polevého), tak v malířství a především architektuře. Propagováno bylo vše sovětské a vybrané sféry lidové kultury i minulosti. Nad všemi tématy, od Velké vlastenecké války k obnově země a sovětským úspěchům, však stála naprostá idealizace a zveličování „dějinné úlohy Stalina“.

Souběžně probíhala kampaň proti ekonomům vedeným Jevgenijem (Jeně) Vargou, který byl obviněn z reformismu a obdivu ke Spojeným státům, dále tzv. diskuse nad učebnicí dějin filozofie A. G. Alexandrova a v roce 1948 zvláště rozsáhlé útoky proti biologům, které rozpoutal Trofim D. Lysenko, zdůrazňující třídnost biologie. V dalších letech, již po Ždanovově smrti, následovaly kampaň proti „fyzikálním idealistům“ a „idealistickým fyziologům“. Vědecký pokrok byl prakticky zastaven, rozvíjely se pouze vybrané technické obory, pro které si sovětští vůdci dokázali představit vojenské využití. Jiné jako kybernetika, sociologie, genetika a další byly označeny za „buržoazní pavědy“ a zakázány, ostatní byly degradovány na ideologické nástroje strany.

Další kampaň, zaměřená na izolaci a unifikaci země, proběhla v rámci boje proti tzv. kosmopolitismu, který byl definován jako buržoazní ideologie usilující o vnitřní rozklad národů, ale také diskreditaci „sovětské současnosti“ i minulosti. Počet obviněných z kosmopolitismu a z „poklonování před západní kulturou“ se zvětšoval od přelomu 40. a 50. let a je pravděpodobné, že jeho vrcholem měla být série velkých procesů proti nepohodlným lidem, na které by se svalila zodpovědnost za neúspěchy v národním hospodářství. Za zvláštní odrůdu kosmopolitismu byl považován sionismus, který měl vedle své vnitropolitické dimenze, související s tradicí ruského antisemitismu, i rovinu zahraničněpolitickou. Sovětský svaz tehdy již opustil proizraelskou politiku a orientoval se spíše na arabský svět.

Ždanov ve svém boji o přední místo v sovětské hierarchii dostal do své kompetence také mezinárodní komunistické hnutí. V již zmíněném projevu na zakládajícím zasedání Informbyra v září 1947 nastínil tehdejší sovětské vidění světa, rozděleného na dva protikladné a nepřátelské tábory: demokratický, tedy socialistický, a agresivní, tedy imperialistický. Ždanovova teze nepochybně odpovídala Stalinovým představám o posílení hegemonie Sovětského svazu jak nad celým komunistickým hnutím ve světě, tak zvláště nad východní Evropou. Ždanov sám však měl poměrně dobré vztahy s vůdcem jugoslávských komunistů Titem, jeho postavení proto sovětsko-jugoslávská roztržka na jaře 1948 spíše oslabila. Po Ždanovově náhlé smrti v srpnu 1948 se jeho ruský nacioalistická „lenigradská klika“ dostala do zlé situace. Dřívější spolupracovníci Ždanova a „jeho lidé“ byli postupně odvoláváni z funkcí. Konečný úder přišel v červenci 1949. Odvolání, zatčení a posléze popravení byli všichni bývalí i zbylí vysocí funkcionáři v Leningradě a celé oblasti, stejně jako tajemník ústředního výboru Alexej A. Kuzněcov, předseda vlády RSFSR Michail I. Rodionov a Nikolaj A. Vozněsenski, vynikající ekonom, náměstek předsedy vlády SSSR a autor oficiální práce *Válečné hospodářství SSSR za Vlastenecké války*. Všichni byli obviněni z porušování vnitrostranických norem, což spočívalo v jejich domnělé snaze založit v Leningradě vlastní komunistickou stranu jako druhé centrum moci. Dosud

neznáme podrobněji pozadí celé kampaň, je však zřejmé, že souvisela se vzestupem Georgije K. Malenkova a jeho snahou zaujmout v sovětské hierarchii místo druhého muže za Stalinem.

Leningradský případ dobře ilustruje povahu vztahů na nejvyšších stupních sovětské hierarchie, charakterizovanou stálým ostrým mocenským bojem a smrtelným soupeřením každého proti každému, které Stalin systematicky rozehrával stálými intrikami. Pád znamenal většinou i fyzickou likvidaci. Pocit soustavného ohrožení a strach byly všudypřítomné. Řada nejbližších příbuzných nejvyšších sovětských představitelů byla uvězněna či popravena. Vězněna byla například Jekatěrina Kalininová, manželka předsedy Nejvyššího sovětu SSSR, Molotovova manželka Polina či Kaganovičův bratr. Pro Stalina to byl jen další z nástrojů zajišťování absolutní loajality a poslušnosti příslušníků nejvyšší elity a projevů orientální servility.

Stárnoucí diktátor prováděl ve stranických a státních orgánech stálé změny a personální přesuny, které měly posilovat vzájemnou podezřívavost a zabránit komukoliv, aby si vytvořil stabilnější mocenskou základnu. Stejnou taktiku uplatnil v říjnu 1952, kdy po 13 letech svolal další, 19. sjezd komunistické strany. Stalin tu již nebyl schopen přednést referát, což za něj učinil Malenkov, a o stranických záležitostech hovořil poté Nikita Sergejevič Chruščov. Sjezd zdůraznil potřebu bdělosti před hrozící světovou válkou, formálně schválil plán nové pětiletky, která již dva roky probíhala, a změnil název strany z VKS(b) na Komunistickou stranu Sovětského svazu (KSSS). Politické a organizační byro ústředního výboru strany byla zrušena a místo nich vzniklo prezidium, které mělo dvakrát více členů než dřívější politbyro. Obdobně měl nový ústřední výbor také dvakrát více členů. Zdá se, že Stalin plánoval další sérii personálních změn a čistek a vytvářel si pro ně základnu. V této souvislosti by se pak v zajímavém světle jevíly otázky obklopující jeho smrt jen o několik měsíců později.

Po „lenigradském“ případě následovaly v nekončícím sledu teroru a represí další dva výrazné případy vykonstruovaných spiknutí. „Mingrelské spiknutí“ směřovalo nepřímě proti Berijovi, i když jeho jméno v této souvislosti nikdy nepadlo. V listopadu 1951 byla totiž skupina stranických činitelů z gruzínské Mingrélie obviněna ze separatismu a snahy o odtržení Gruzie od SSSR. Popravena byla řada funkcionářů a mnoho dalších lidí. Obvinění bylo absurdní, avšak Berija pocházel také z Mingrélie. Konečně v lednu 1953 dosáhly paranoidní kampaň svého vrcholu. Noviny *Pravda* oznámily, že skupina 9 nejprominentnějších lékařů, 7 z nich byli Židé, kteří léčili sovětskou elitu, se spikla a zavraždila několik sovětských činitelů včetně Ždanova. V okamžiku, kdy byli odhaleni, se údajně chystali zahubit další. „Spiknutí lékařů“ se silným antisemitským nábojem se již nedostalo do závěrečné fáze, tedy likvidace obviněných, neboť 5. března 1953 Stalin zemřel. Zdá se, že utrpěl záchvat a zůstal řadu hodin bez lékařské pomoci. Zda ho je-

ho okolí a nejbližší spolupracovníci ponechali bez pomoci záměrně, je stále nezodpovězená otázka.

Problémy poválečné obnovy

Sovětský svaz utrpěl za války zcela mimořádné ztráty ve všech směrech. V roce 1945 například průmyslová produkce na osvobozených územích, která patřila do roku 1941 k nejrozvinutějším v celém SSSR, činila pouze asi

Během války byla řada sovětských měst prakticky zničena

30 % předválečné úrovně. Z praktického hlediska proto dominovala závěru Stalinova období obnova národního hospodářství a do jisté míry také životních podmínek lidí. Priority byly ovšem dané jak ideologií, tak studenou válkou a závody ve zbrojení. Ekonomická politika, organizace, jakož i myšlení zůstaly v podmínkách „ždanovštiny“ a boje proti kosmopolitismu na úrovni 30. let. Volnější diskuse byla absolutně vyloučena. Početné a neodůvodněné reorganizace ministerstev nemohly ovlivnit skutečné fungování systému. Ekonomika byla řízena z Moskvy a plně zůstalo zachováno její centrální plánování a kontrola. V protikladu k válce byly oba prvky výrazně posíleny. Na

rozdíl od 30. let však byla ekonomika a rozměry problémů podstatně větší a komplexnější. Centrální plánování nemohlo zdaleka postihnout všechny aspekty a souvislosti, a proto ztrácelo na účinnosti.

Okamžitě po válce se pozornost soustředila na přechod od válečné k mírové ekonomice a na nejnútnejší obnovu země. Od června se po demobilizaci vracely milióny vojáků (celkem se jednalo o 8,5 miliónu mužů). Avšak řada těch, kteří získali za války v armádě nějaké technické dovednosti, šla pracovat do měst, do průmyslu, i když pocházeli původně z venkova. Dál se tak prohluboval akutní nedostatek pracovních sil, hlavně mužů, na venkově, který se stal velkým ekonomickým i sociálním problémem.

V době, kdy na Dálném východě končila válka, dostal *Gosplan* příkaz k vypracování pětiletého plánu na léta 1946–1950. Základní směrnice byla jednoduchá: do roku 1950 překonat úroveň výroby z roku 1940. Současně se uvolňovala mimořádná opatření z doby války. V červnu 1945 byly obnoveny dovolené pracujících a k 31. prosinci byly zrušeny zvláštní válečné daně. Obnova byla ovšem ovlivněna zastavením amerických dodávek poskytovaných v rámci zákona o půjčce a pronájmu (*lend-lease*), což bylo jedním z důvodů, proč SSSR trval tak ostře na okamžitém splácení reparací poraženými nepřátelskými státy. Trval na tom bez většího ohledu na to, zda v nich byly u moci přátelské, či dokonce komunistické režimy, a bez ohledu na znepokojení západních spojenců. Finsko, Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Itálie a zvláště Německo měly dodávat své výrobky Sovětskému svazu. Z Německa, polského Štětína a z Mandžuska odváželi Sověti v první etapě dokonce kompletní vybavení celých továren. Teprve později zakládala sovětská vláda tzv. společné podniky, jejichž produkci v rámci reparací odebírala. Reparační politika v Německu se posléze stala jednou z příčin konfliktů mezi Spojenci a vzniku studené války.

Směrná čísla, která stanovil Stalin ve zmíněném projevu 9. února 1946, se tehdy jevila jako naprosto přemrštěná. Dnes, kdy již známe výsledky, se tehdejší cíl jeví jako celkem umírněný. Stejně jako ve 30. letech položil Stalin hlavní důraz na těžký průmysl, který měl mimo jiné demonstrovat sílu Sovětského svazu. Proto bylo v letech 1945–1950 plných 87,9 % investic do průmyslu směřováno do „výroby výrobních prostředků“ a jen 12,1 % do lehkého a potravinářského průmyslu. Opravy a stavby nových průmyslových objektů měly přednost před stavbou obytných domů. V případě zničených měst byla prioritně obnovována historická a velká správní města.

Kritický byl první plně mírový rok 1946. Zemědělství tehdy těžce postihlo sucho a obnovu zkomplikovala řada problémů. Celkové uvolnění po skončení války značně ovlivnilo produktivitu práce. Tu postihl také přechod od válečné k mírové ekonomice. Vojáci ovládající tanky i dělníci, kteří je vyráběli, se museli naučit vyrábět jiný sortiment výrobků. Demobilizovaní vojáci se museli „usadit“ a přivyknout novému způsobu života. Pracovní podmín-

Tab. 10 – Sovětská průmyslová výroba v letech 1945–1960 (v miliónech tun)

	1945	1960 (plán)	1960 (skutečnost)
ocel	12,25	60	65
uhlí	149,3	500	513
ropa	19,4	60	148

Zdroj: Nove A., *An Economic History of the USSR, 1917–1991*, London 1992, s. 297

ky byly velice špatné a organizační problémy zvládnutí přechodu k mírové výrobě obrovské. Není proto celkem překvapující, že v tomto prvním, plně mírovém roce, plán splněn nebyl. Civilní výroba sice vzrostla o 20 %, avšak díky velkému omezení zbrojní produkce zůstala celková výroba průmyslu v roce 1946 o 17 % nižší než v roce předcházejícím. V dalších letech nicméně rostla velkým tempem. Byl to nejen důsledek konverze a zlepšení kvality pracovní síly i řídicích pracovníků. Produkovat již také začaly obnovované doly, elektrárny, strojírenské továrny, z nichž část byla současně modernizována.

Investice, jejichž výše překonala plánovaný rozsah o 22 %, směřovaly z geografického hlediska v prvé řadě do dříve okupovaných oblastí a rychlost obnovy byla až překvapivá. Doněcká uhelná pánev, v níž Němci zaplavili doly a zničili povrchové zařízení, překonala již v roce 1950 předválečnou úroveň těžby černého uhlí (1940 – 94,3 miliónu tun, 1945 – 38,4 miliónu, 1950 – 94,6 miliónu). Současně rostla výroba na Urale, na západní Sibiři a ve Střední Asii. Zdejší průmyslovou základnu tvořily zejména továrny postavené za války. V důsledku toho byl plán v dané sféře, tedy ve výrobě výrobních prostředků, železa, oceli a elektrické energie podstatně překonán.

Poměrně rychle postupovala obnova i spotřebního průmyslu, který však vycházel z nízkého základu a vyžadoval i relativně malé investice. Výroba základních komodit, textilu a obuvi, však ještě v roce 1950 nedosáhla úrovně roku 1940. Celkově, přes množství chyb a problémů, byly výsledky nepochybně imponující. V roce 1950 oficiálně rekonstrukce ekonomiky skončila. Podle zveřejněných údajů překonala průmyslová výroba v roce 1950 předválečnou úroveň o 73%. Jinou otázkou byla technologická úroveň a kvalita výroby, avšak v době, kdy studená válka vrcholila, měl Sovětský svaz k dispozici větší průmyslovou základnu než v roce 1940.

Poněkud jiný obraz skýtalo zemědělství. Z vlastní podstaty zemědělské výroby vyplývá podstatně pomalejší rytmus obnovy a růstu. Obnovu silně brzdil nejen nedostatek pracovních sil a veškeré mechanizace, ale také těžné síly, koní a pohonných hmot. Ve válečných oblastech byly navíc i katastrofální bytové a životní podmínky. V roce 1946 činila plocha orné půdy jen 76 % její předválečné rozlohy. V témže roce bylo navíc sovětské země-

dělství postiženo suchem a sklídilo se jen 39,6 miliónu tun obilí proti 47,3 miliónu v roce 1945 a proti oficiálnímu tvrzení o 95 miliónech tun obilí sklizených údajně v roce 1940 (v roce 1913 celková činila sklizeň 79,7 miliónu tun). Některé oblasti země postihl v letech 1946–1947 hladomor, při němž zahynul nejméně 1 milión osob. Zásoby potravin klesly na katastrofální úroveň, neboť Stalin nařídil z politických důvodů export obilí do ciziny.

Za války byla z řady důvodů poněkud uvolněna kontrola nad kolchozy (družstvy) a vzrostla jejich autonomie. Členům kolchozů bylo dokonce umožňováno, aby využívali kolchozní půdu pro soukromou výrobu, která dávala větší výnosy. Dokonce kolobaly pověsti, že by kolchozní systém mohl být dále uvolněn či dokonce zrušen. Stejně jako v jiných sférách následovalo po válce naopak utužení kontroly. 19. září 1946 byl vydán první z dekretů, které přikazovaly vrácení pronajaté půdy zpět kolchozům, zakazovaly porušování vnitřní „demokracie“ kolchozů, potvrzovaly prioritu dodávek státu atd. Později, v únoru 1947, plénum ústředního výboru dále posílilo detailní plánování produkce jednotlivých plodin v kolchozech a stanovilo nyní již absolutní prioritu dodávek pro stát, a to za nízké výkupní ceny zemědělských produktů. Současně byla posílena úloha Strojních traktorových stanic (STS) a jejich dohled nad zemědělstvím. Zemědělskou výrobu, ale také kontrolu nad kolchozy mělo posílit jejich slučování ve velké jednotky. Počet kolchozů se tak snížil z 250 000 na pouhých 125 000. Rychlou nápravu stavu v zemědělství mělo podpořit zavádění nejrůznějších nesmyslných systémů, které vycházely z pavědeckých představ T. Lysenka. „Jarovizace“ a podobné projekty však stav zemědělství jen dále zhoršovaly.

Bez ohledu na množství dekretů a usnesení k zemědělství byla jeho skutečná ekonomická a finanční situace kritická. Vláda na rolníky uvalovala stále nové a nové zátěže. Dekrety z let 1947 a 1950 bylo zrušeno přidělování osiva z centrálních zdrojů a jednotlivé kolchozy si musely vytvořit vlastní zásoby. V roce 1948 se dále zvýšila daňová zátěž kolchozů, ale výkupní ceny obilí, skotu i prasat byly ještě v roce 1952 pod úrovní roku 1940. Rovněž vzrostly ceny paliv či stavebních materiálů. Celkově vzrostly mezi léty 1928–1952 maloobchodní ceny zboží, které rolníci nakupovali nejméně desetkrát, státní výkupní ceny pšenice se zvýšily jen o 19 %. Naproti tomu výkupní ceny bavlny a ostatních technických plodin rostly více méně v souladu s růstem cen průmyslového zboží. Zemědělství tak znovu, stejně jako ve 30. letech, spolufinancovalo obnovu a grandiózní rozmach průmyslu. Zdá se, že rolníci mohli přežít pouze díky mimořádně nízké životní úrovni a soukromým záhumenkům, které jim přinášely větší část jejich příjmů. Britský ekonom Alec Nove vypočítal, že v letech 1948–1950 musel rolník na zakoupení nekvalitního obleku dát v průměru větší částku, než vydělal v kolchoze za celý rok.

Dne 21. května 1947 bylo přijato rozhodnutí o kolektivizaci zemědělství

v pobaltských republikách SSSR a vzápětí na všech „nových“ územích, tedy na západní Ukrajině, v západním Bělorusku a v Moldávii. Združstevňování zde trvalo tři roky a bylo opět doprovázeno známými jevy: násilím, deportacemi „kulaků“ či „neochotných“ rolníků. Jedním z důsledků kolektivizace byla skutečnost, že do velké míry podlomila podporu zázemí pro ilegální hnutí, která v druhé polovině 40. let právě na těchto územích bojovala proti sovětské nadvládě.

Z válečných ztrát se sovětské zemědělství vzpamatovalo až na počátku 50. let. Zůstávalo však slabým článkem ekonomiky a zůstalo jím, bez ohledu na veškeré pokusy o zlepšení stavu, až do konce existence Sovětského svazu.

Život ve městech byl patrně poněkud snesitelnější než na venkově, avšak celkově byly poválečné životní podmínky v celém Sovětském svazu, a především na bývalých okupovaných územích nepředstavitelně tvrdé. Na konci války bylo v zemi na 25 miliónů lidí bez domova. Všechny základní potřeby byly na příděl, přičemž jejich ceny v roce 1946 značně vzrostly. Ceny na velmi omezeném volném trhu, na kterém se prodávaly přebytky z kolchozů či záhumenků, byly však ještě podstatně vyšší. Situaci lidí dále zhoršilo rozhodnutí vlády zrušit výrazně dotovaný válečný cenový systém, který umožňoval kupovat potraviny za relativně přiměřené ceny. Po jeho zrušení ceny prudce vzrostly a dosáhly téměř úrovně, která byla před tím na volném trhu. Vláda tak vložila na bedra obyvatelstva plnou tíhu nedostatečného zásobování. Cena 1 kg černého chleba stoupla z 1 rublu na 3,4 rublu, 1 kg cukru z 5,5 rublu na 15 rublů atd. V důsledku toho byly reálné mzdy v roce 1947 jen asi na poloviční úrovni proti roku 1940.

Sovětské vedení mělo nepochybně dostatek odvahy a pevných nervů, ale také důvěru v bezpečnostní složky. Nabylo přesvědčení, že obyvatelstvo přijme téměř jakékoliv opatření. 14. prosince 1947 byla provedena měnová reforma a současně zrušen přídělový systém. Oficiálním záměrem vlády bylo vyřadit z trhu válečné inflační úspory, které se nashromáždily jednak z černého trhu, jednak u rolníků z prodeje na volném trhu. Všechny úspory uložené ve spořitelnách a bankách byly do výše 3 000 rublů vyměněny v poměru 1 : 1. Vyšší úspory pak v již nepříznivém poměru. V hotovosti byly peníze směněny v poměru 10 : 1, takže peníze uložené „v polštáři“ se radikálně znehodnotily. Současně na třetinu klesla hodnota státních válečných půjček a jejich úroková míra se snížila jen na 2 % ročně. Stát tak na úkor životní úrovně většiny lidí výrazně snížil své zadlužení. Avšak tím, že zredukoval hodnotu peněz v oběhu zhruba na úroveň hodnoty zboží a služeb, které byly k dispozici, se také omezilo riziko inflace.

Na jaře 1948 proběhlo první kolo snižování cen potravin, které se pak opakovalo každoročně až do roku 1954. Díky tomu a v důsledku zvyšování platů dělníků (v roce 1956 činila jejich průměrná roční mzda 7668 rublů) je

možné hovořit o postupném zvyšování životní úrovně městských obyvatel. Vycházelo se však z mimořádně nízké základny, a proto teprve v roce 1952 dosáhla reálná výše platů úrovně roku 1928 (!). Platově byli preferováni dělníci v těžkém průmyslu, kde mzdy rostly daleko rychleji než v jiných odvětvích. Výsledkem byl růst rozdílů a disproporcí mezi jednotlivými odvětvími. Za války se prudce zvýšil podíl žen ve výrobě a zůstal vysoký i po ní. Jednak proto, že přetrvával nedostatek mužů, jednak kvůli vysokým životním nákladům a nízkým platům. V roce 1950 tvořily ženy celkem 47 % veškeré pracovní síly oproti 39 % v roce 1940.

Životní podmínky ve městech byly však po válce i v nezničených oblastech daleko horší než před ní. Moskva byla jako hlavní město ve všech ohledech preferovaná, a přesto zde v roce 1945 nefungovalo 90 % ústředního vytápění a okolo poloviny vodovodních instalací. Vzhledem ke ztrátám bytového fondu za války, nízké prioritě, která byla dána bytové výstavbě, a nárůstu městského obyvatelstva o 6 miliónů, se do roku 1950 snížila výměra obytné plochy na jednoho člověka ze 4,09 m² v roce 1940 na 3,98 m² v roce 1950. Za přijatelné se přitom považovalo tzv. sociální minimum ve výši nejméně 9 m² na člověka.

Ekonomická a sociální politika počátkem 50. let pokračovala s malými výjimkami naznačenými směry. V podstatě politickou záležitostí se každým rokem v březnu stalo rituální snižování cen spotřebního zboží. Ekonomika a sociální sféra byly ovšem postiženy dalším kolem zbrojení, které se rozvíjelo v souvislosti se studenou válkou a její globalizací. Početní stavy armády v této době opět vzrostly z asi 2,9 miliónu mužů v roce 1948 na 5,8 miliónu v roce 1955 s tím, že k nejrychlejšímu nárůstu došlo do roku 1952.

V témže roce byl na 19. sjezdu komunistické strany přijat nový pětiletý plán, který stanovoval další podstatný růst ekonomiky. Ekonomické a jiné problémy byly ovšem prohlášeny jen za chyby jednotlivých podniků a osob a podle toho se nimi zacházelo. V totalitní diktatuře tomu ovšem jinak být nemohlo. Budování tzv. staveb komunismu, obrovských vodních elektráren, zavlažovacích systémů aj. bylo svěřeno ministerstvu vnitra, které mělo ve svých lágrech vždy dostatek pracovních sil.

Po obratu ve válce v roce 1943 šly za postupujícími jednotkami Rudé armády oddíly NKVD a další bezpečnostní složky. Jejich úkolem bylo zajištění osvobozených území, likvidace kolaborantů atd. Tisíce lidí byly popraveny, desetitisíce poslány do pracovních táborů. Speciálním problémem byla Ukrajina, kam muselo být již v roce 1944 posláno z Ruska na tři tisíce úředníků a stranických funkcionářů, aby zajistili správu země.

K prvním, kteří se stali terčem Stalinovy xenofobie a obav z náklady cizími rozkladnými vlivy, náleželi vojáci, zajatí příslušníci Rudé armády a civilisté posláni do Říše na nucené práce. Pokud přežili německé zacházení, byli po „osvobození“ vystaveni vyšetřování a teroru sovětských orgánů, neboť

Stalin pohlížel na válečné zajatce jako na zrádce. Za rizikový faktor pro sovětský systém považoval režim i ty, kteří se jakýmkoliv způsobem dostali do styku s cizinci či žili v cizí zemi. Podle zatím dostupných pramenů bylo jen do října 1945 repatriováno asi 4,1 miliónu sovětských občanů zpět do SSSR. Z uvedeného počtu se více než polovina lidí posléze mohla vrátit do svých domovů, kde ovšem jako druhořadí občané podléhali diskriminaci místních úřadů. Další asi pětina byla zařazena do vojenských jednotek, zbylých 14,5 % vojáků, jednalo se o 608 000 mužů, bylo odveleno do pracovních praporů. Prakticky všichni důstojníci, kteří přežili zajetí (273 000 mužů), byli zařazení do zvláštní kategorie vězňů a deportováni do vězeňských táborů „souostroví Gulag“, které vylíčil ve své stejnojmenné knize spisovatel Alexandr Solženicyn.

Pracovní tábory byly významným zdrojem levné otrocké pracovní síly a hrály důležitou funkci v sovětské ekonomice. Vězňové byli nasazováni na největších a nejtěžších stavbách, při těžbě dřeva, zlata apod. Jejich pracovní normy byly mimořádně vysoké a přiděly potravin a „privilegia“ závisely na jejich plnění. Gulag byl průběžně doplňován novými vězni, odsouzenými například za protisovětskou agitaci, kontrarevoluční činnost, či jako „sociálně nebezpečný element“, případně po válce i jako „obdivovatel americké demokracie“. Jestliže v roce 1945 bylo v pracovních táborech a koloniích na 1,46 miliónu vězňů, pak k 1. lednu 1950 jich bylo již na 2,56 miliónu a v roce 1953 2,47 miliónu.

K těmto údajům bychom však měli přičíst údaje o vysídlcích. Jejich počty podle některých údajů dosáhly k říjnu 1946 počtu 2,464 miliónu osob, v lednu 1953 jich bylo 2,753 miliónu. Válečné přesuny obyvatel pokračovaly i po roce 1945 v souvislosti s posunem sovětských západních hranic. Rusové, Ukrajinci a Bělorusové, kteří žili na západ od nové sovětsko-polské hranice, mohli přesídlit do Sovětského svazu. Polákům a zbylým Židům, nikoliv však příslušníkům jiných národů, kteří byli k 17. 9. 1939 polskými občany a žili na východ od nové hranice, bylo povoleno vysídlení do Polska. Polsko tak opustilo přes půl miliónu osob a naopak se do něho přestěhovalo asi 1,5 miliónu lidí. S nimi odešlo mnoho Židů, kteří většinou později emigrovali dále do Izraele. Židé deportovaní koncem 40. let v rámci boje proti kosmopolitismu, nebyli však posláni do Birobidžánu, židovské autonomní oblasti na Dálném východě, nýbrž do Jakutska. Do Birobidžánu byla se zřejmým záměrem uměle „promíchat“ obyvatelstvo a vytvořit národnostní přehradu naopak deportována část krymských Tatarů.

V pohraniční polsko-ukrajinské oblasti vedli po druhou polovinu 40. let boj proti sovětské moci ukrajinští nacionalisté. V roce 1948 prý jejich gerilové jednotky měly na 6 000 mužů. Sověti sice zem ovládli za cenu tisíců mrtvých, ale ještě v roce 1957 musely být tunely na ukrajinských železnicích stráženy armádou. Sociální základnu ukrajinských nacionalistů zničila

kolektivizace oblasti, která posílila kontrolu nad obyvatelstvem. Obdobně tomu bylo v Pobaltí, kde byl odboj a odpor proti obsazení republik a jejich sovětizaci ještě silnější. Nejvýrazněji se projevoval v prvních poválečných letech a z jednotlivých republik patrně na Litvě. V letech 1945–1948 zde působilo asi 30 000 partyzánů, v Lotyšsku asi 15 000 a v Estonsku na 10 000. Jejich ztráty byly obrovské, a i když podle různých odhadů způsobili Sovětům ztráty ve výši asi 4 000 až 13 000 vojáků a milicionářů, byl jejich boj marný.

Vzhledem k síle místního odporu se Sověti nemohli spolehnout na místní obyvatelstvo, a proto museli využít příslušníků jiných národů a vysílat do oblasti tisíce úředníků a funkcionářů. Polovinu členské základny komunistické strany v Estonsku a 2/3 v Lotyšsku proto tvořili Rusové. Příslušníci pobaltských národů se podíleli asi třetinou, ale i pak se většinou jednalo o ty, kteří sem přišli z východu, kde před tím žili v exilu.

Stejně jako na západní Ukrajině podlomila i tady sociální základnu odboje kolektivizace, provázená deportacemi. Jejich první vlna následovala po obsazení celého Pobaltí. Koncem roku 1947 bylo deportováno asi 70 000 Litevců a dalších 70 000 v květnu 1948, neboť se postavili proti kolektivizaci. Od března 1949 bylo deportováno asi 60 000 Estonců, 50 000 Lotyšů a 40 000 Litevců. Dalších 40 000 Litevců následovalo pak v létě 1949.

Změny v národnostní struktuře byly také ovlivněny industrializací, která zasáhla více Estonsko a Lotyšsko než Litvu, kde se proto se usídlil poněkud menší počet osob jiných národů včetně Rusů. Do Estonska tak jen v letech 1944–1947 přišlo na 180 000 imigrantů a v Lotyšsku se v letech 1945–1959 usadilo na 400 000 Rusů a 100 000 příslušníků jiných národů. V důsledku demografických změn klesl podíl Lotyšů na celkovém počtu obyvatel republiky v roce 1953 na 60 %, a Estonců v Estonsku na 72 %.

PROBLÉM SOVĚTIZACE

Pojem sovětizace (*sovietization*, *Sowjetisierung*, *sowjetyzacja*) se velmi běžně používá pro pojmenování či výklad vnitropolitických reálií střední a jihovýchodní Evropy ve druhé polovině 40. let, i když ne vždy je úplně jasné, co se jím rozumí. Pro některé autory znamená především definování způsobu vzniku místních komunistických režimů, ať již v historické, politologické či sociologické rovině, jiní tento pojem vztahují na změnu geopolitických reálií po druhé světové válce a jiní zase považují poválečná léta jako celek za „sovětizaci“. Různé kladení akcentů má za následek různé pojeté koncepce, rozprostírající se od situačních analýz vnitřní a zahraniční politiky (příčiny studené války) přes pokusy o politologickou a sociologickou systematiku so-

větizace (teorie totalitarismu) až po strukturální výklady, hledající původ komunismu ve více či méně vzdálených nebo hlubinných historických trendech (modernizace a periferismus).

Ve zpětném pohledu se vývoj v zemích (spojeneckých i satelitech Osy), které se s koncem války dostaly do sovětské sféry vlivu, jeví jako stadiální proces postupného zužování existujících politických alternativ od omezeného pluralismu tzv. lidové demokracie až k ustavení stalinistické diktatury. Jako mezníky tohoto procesu vystupují různé typy národních front, množství různých pestrých prozatímních vlád, dříve či později konané více či méně svobodné nebo manipulované volby a po nich první koaliční vlády, dříve či později zahájená likvidace stran a skupin opozičních vůči komunistům a vznik monopartijního politického systému, završeného zpravidla vynuceným slučováním komunistických a sociálně demokratických nebo socialistických stran, striktním podmaněním dalších občanských politických stran (agrárních, křesťansko-demokratických a liberálně-občanských) po nastolení monopartijního systému a konečně i rozsáhlými čistkami v komunistických stranách.

Z tohoto hlediska můžeme ve vývoji zemí střední a jihovýchodní Evropy ke konci druhé světové války a po ní sledovat výskyt řady velmi podobných a někdy i shodných prvků a tendencí v míře, která vzhledem k výsledku tohoto vývoje často vedla k přesvědčení, že tu existoval nějaký plán, jehož projevem zmíněné analogie byly. Tento plán je obvykle vylíčen jako paralelní nápor lokálních komunistických stran a sovětské politiky, pod jejichž úderem se v marném boji a odporu hroutí nekomunistické politické varianty. Problém však spočívá v tom, že ani z tohoto vývoje ani na základě nově zveřejňovaných archivních pramenů nelze odvodit a potvrdit, že sovětská politika ve střední a jihovýchodní Evropě postupovala podle nějakého takového předem vytvořeného plánu, z něhož komunismus vyplynul v té podobě, kterou známe z jeho další existence.

Především tento proces probíhal v jednotlivých zemích způsobem, pro který byl příznačný tak velký časový rozptyl uvedených mezníků, že se jen těžko dá mluvit o koordinovaném vývoji podle nějakého předem vytvořeného plánu. Národní (lidové, vlastenecké aj.) fronty chápané jako „předvládní“, pseudoparlamentní instituce, sdružující později legálně působící politické strany, se etablovaly v rozsáhlém časovém pásmu od listopadu 1942 v případě Jugoslávie (AVNOJ) po březen 1945 v Československu, resp. po únor 1947 v Polsku. Zde ovšem od léta 1945 až do lednových voleb v roce 1947 působila silná agrární opozice mimo blok stran tvořících jádro klasické národní fronty, která se však konstituovala právě až po zmíněných volbách. Naopak v Bulharsku v červenci 1945 Petkovovi agrárníci vystoupili z Vlastenecké fronty a zformovali, podobně jako Mikołajczyk v Polsku, samostatnou opozici mimo vládní blok. V Československu splývá založení Národní

fronty s ustavením první prozatímní vlády a ve Finsku „klasická“ národní fronta vůbec nevznikla. Komunisté tu dali dohromady jen několik sociálních demokratů a navíc dominantní silou vnitřní politiky byli konzervativní politici. Národní fronty se tak z hlediska svého vzniku prostírají v chronologickém úseku 28, resp. 51 měsíců, z hlediska svého trvání (to jest do vzniku první prozatímní vlády) se pohybují v rozsahu od 29 měsíců (Jugoslávie) po existenci *de facto* nulovou (Finsko, Československo) nebo trvající jen několik týdnů (Maďarsko).

Podobně tomu bylo s prozatímními vládami, jejichž vznik souvisel s dobou ukončení války, schopností místní politiky tuto vládu ustavit, sovětským (v menší míře západním) vlivem na její sestavení a potřebou tuto vládu mít, aby existovalo alespoň nějaké elementární centrum výkonu státní moci. To platí pro všechny země regionu včetně satelitů Osy, ale s určitou výjimkou Německa, kde ve věci sestavení vlády do hry vstupovala otázka velmocenské komunikace v rámci okupačních zón Německa. Prozatímní vlády (zahrnující komunisty) se ustavovaly od září 1944 (Albánie, Bulharsko) do března 1945 (Československo, Jugoslávie a Rumunsko), někde až po několika pokusech (Rumunsko), ve Finsku se dokonce ani o prozatímní vládě v tomto smyslu mluvit nedá. Trvání těchto vlád, které bylo vlastně definováno jaltskými dohodami, čili naplněním požadavku na bližší neupřesněný termín prvních poválečných a svobodných voleb, se opět pohybuje ve velkém časovém intervalu: od 9 měsíců v Jugoslávii po 25 měsíců v Polsku.

Opět podobnou situaci nacházíme v případě termínu prvních poválečných voleb, které probíhaly od března 1945 (Finsko) do ledna 1947 (Polsko), tedy v rozsahu 23 měsíců, přičemž v některých případech byly volby z vnitřních i vnějších důvodů odkládány. Doba trvání politických konstelací, které z těchto voleb vzešly, byla znovu velmi odlišná, což závisí na tom, zda za jejich konec považujeme mocenskou eliminaci hlavních oponentů na „pravici“ (ať již přímou represí, formou puče nebo v důsledku manipulovaných voleb) nebo nastolení monopartijního systému (slučovací či sjednocovací sjezdy místních komunistických a socialistických stran) se všemi dalšími důsledky. V prvním případě se pohybujeme v pásmu, které začíná nulovým intervalem v Albánii, kde volby znamenají současně zahájení i ukončení sovětizace, a končí 22měsíční periodou v případě Bulharska, Maďarska a Československa. Ve druhém případě jde o časové pásmo, které opět začíná „nulovou“ Albánií, a jde dále přes 20 rumunských, 23 polských a 25 československých až ke 32 bulharským a maďarským měsícům mezi volbami a nastolením monopartijního postavení jedné strany. Dokonce i v této fázi, která je od podzimu 1947 pod silicí sovětskou kontrolou prostřednictvím Kominformy, stále existují časové rozdíly mezi jednotlivými zeměmi a koordinační prvek se projevuje hlavně v sovětském nátlaku na jednotlivé komunistické strany.

Kromě značného časového rozptylu mezníků a fází vnitropolitického vý-

voje nacházíme další moment, který mluví proti existenci předem připraveného plánu: ve vnitřním vývoji zemí střední a jihovýchodní Evropy nelze vystopovat a prokázat jeden model sovětizace ve smyslu všudypřítomné analogie vztahu či úměry sovětské politiky a vnitřních proměn jednotlivých zemí, uskutečňovaných v režii místních komunistů. Naopak, zhruba již v době končící války se vývoj dělí na určité typy, v nichž značnou roli hraje lokální specifika té které země, a především rozmístění vojenských sil.

Z hlediska úspěšnosti prosazování komunistické politiky v podstatě nejrychlejší a nejméně komplikovaný vývoj zaznamenávaly Albánie, Jugoslávie, ale také Řecko (ovšem jen do britské intervence), naopak silící tendenci k pomalejšímu a komplikovanějšímu vývoji sledujeme od Bulharska přes Rumunsko, Maďarsko, sovětskou okupační zónu v Německu, Polsko a Československo až k Finsku (které se komunistickým státem nakonec nestalo). Ze zmíněného hlediska se úspěšnými staly ty země, v nichž nebyly přítomny ani sovětské jednotky, ani Moskvou ovládané spojenecké kontrolní komise (Albánie, Jugoslávie, ale také Řecko před britskou intervencí), a kde dokonce za války působily ve spolupráci s komunistickými partyzány západní vojenské a zpravodajské mise. Naopak státy, které byly sovětskou armádou okupovány a sídlily v nich Moskvou řízené spojenecké komise (Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Finsko) nebo sovětské okupační orgány (Německo) nebo přes jejichž území sovětská armáda postupovala do Německa a po válce na nich ještě pobývala jistou dobu, během níž poskytovala místním komunistům výraznou pomoc při vojenském potlačování nekomunistického odboje (Polsko) nebo vytváření výhodné politické pozice (Československo), procházely jednotlivými stadii sovětizace mnohem pomaleji a komplikovaněji.

Rychlý postup komunistů v Albánii, Jugoslávii a Řecku souvisel s tím, že tu velmi rychle založili a ovládli národní fronty, jejichž prostřednictvím zčásti zničili, zčásti pohltili a rozmělnili potenciální politické rivaly, a to v důsledku kruté občanské války, probíhající paralelně s bojem proti vnější okupaci. Tyto země směřovaly přes nepatrná „klopýtnutí“ prozatímních vlád a prvních voleb přímo k nastolení komunistických režimů, které splývalo s koncem války. Podobná situace existovala i v Řecku, kde místní národní fronta EAM po ústupu německé armády kontrolovala naprostou většinu řeckého území a teprve od října 1944, po uzavření „procentní“ dohody mezi Churchillem a Stalinem a britské intervencí, se postavení řeckých komunistů ztížilo a svůj boj o moc nakonec prohráli.

Politická a fyzická likvidace možných oponentů byla do značné míry tožná s takřka totálním kolapsem většiny předválečných politických garnitur a programů. V Albánii se za celou válku nepodařilo vybudovat mezinárodně uznanou exilovou vládu, což také významně ovlivnilo fakt, že místní komunističtí partyzáni, podporovaní britskou vojenskou misí (komunistická

strana vznikla teprve v listopadu 1941), dosáhli svého cíle tak rychlým způsobem. Politická scéna v Jugoslávii byla rozbita v zásadě mezi exil, domácí odboj, ovládaný komunisty, kteří vyřadili ze hry na exil napojené četnické hnutí, a kolaborantské státy či kolaborantská politická seskupení, přičemž jediní komunisté získali rozhodující vojenskou iniciativu (důkazem byla britská podpora komunistických partyzánů) a současně byli schopni prosadit program s výrazně integrační a přitažlivou povahou (národnostně spravedlivý jugoslávský stát). Opačný vývoj probíhal v Řecku, kde po britské intervenci místní politické kruhy, kolaborující za války s mocnostmi Osy, stíhají levicové (nejen komunistické) partyzány, kteří proti nim za války bojovali.

Na druhé straně stály země, kde národní fronty byly pro místní komunisty zdrojem značných potíží. V Polsku byl tzv. lublinský výbor sice schopen přebírat mocenskou iniciativu na územích obsazených sovětskou armádou (tzv. lublinské Polsko), ale proti němu stál jednak až do porážky varšavského povstání jednoznačně silnější londýnský odboj, jednak až do léta 1945 legální exilová vláda. Ani vládní rekonstrukce v létě 1945 nepřinesla vyjasnění situace, protože moc byla rozštěpena mezi lublinský výbor a vnitrovládní legální opozici až do parlamentních voleb v roce 1947. Teprve poté se dá mluvit o „klasické“ národní frontě. Národní fronta v Československu vznikla souběžně s ustavením první prozatímní vlády, ve které proti komunistům tři roky stál silný blok dalších politických stran. V Maďarsku byla první národní fronta (Maďarská fronta) ustavena ještě před příchodem sovětských vojsk, ale zničil ji fašistický puč. Teprve druhá národní fronta, operující v týlu sovětské armády, přetrvala, ale komunisté v ní představovali politickou periferii a jejich vliv, posilovaný sovětskými okupačními orgány, byl dlouho a více než dostatečně vyvažován silnou agrární opozicí, která navíc s převahou vyhrála první poválečné volby v listopadu 1945.

Podobně i v Rumunsku byl před vznikem klasické národní fronty ustaven v červnu 1944 konkurenční politický útvar (Národně demokratický blok, sdružující odpůrce diktatury maršála Antonesca), který v srpnu 1944 svrhl dosavadní režim. Z tohoto bloku se vyčlenily tři prozatímní vojenské vlády bez výrazného podílu komunistů, takže národní fronta s výraznou účastí komunistů se objevila až v říjnu 1944 a prozatímní vláda podle představ komunistů se tu ustavila až po sovětském vojenském zásahu v průběhu politické krize na přelomu února a března 1945. Bulharsko představuje zvláštní variantu této situace, jelikož vývoj se tu po ustavení národní fronty nejprve odehrával podle jugoslávského modelu, avšak od léta 1945 tu převládla tendence delšího a složitějšího vývoje. Finsko, ačkoliv formálně mělo statut srovnatelný s Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem, čili šlo o poraženou zemi pod dozorem Spojenecké (sovětské) kontrolní komise (ale nebylo vojensky okupováno), pak dokonce procházelo jakousi sovětizací naruby, jeli-

kož v každém jejím stadiu místní komunisté ztratili část svého vlivu a nakonec svůj boj o moc prohráli.

Také v těchto zemích byla legitimnost předválečných garnitur narušená, i když ne stejným způsobem a stejnou měrou. Ve srovnání s Jugoslávií a Albánií, kde likvidaci „starých pořádků“ uskutečňovali hlavně komunisté, se v dalších zemích tento spor řešil ještě před vstupem komunistů do politiky a často ve spolupráci s ostatními politickými stranami. Nejméně je to patrné v Bulharsku, kde svržení proněmeckého režimu splynulo s komunistickým povstáním a přímou fyzickou likvidací politické konkurence, které se však některé skupiny vyhnuly včasným vstupem do spojení s komunisty. V případě Rumunska došlo ke svržení Antoneskova režimu jeho bývalými stoupenci také v době, kdy místní komunisté byli spíše v pozici slabé sekty než mocné politické strany. V Maďarsku se ještě ta skupina politiků, která zatáhla Budapešť do války na straně Osy, pokoušela z již nevýhodného spojení vycouvat. Její vliv zanikl po německé okupaci a fašistickém puči a teprve po vstupu sovětské armády se začalo odehrávat jakési zúčtování se starým režimem, při kterém již asistovali také komunisté. V Polsku docházelo k první velké výměně garnitur již od září 1939, kdy na nátlak a ve spolupráci s Francií vytvořila exilovou vládu bývalá opozice proti předválečnému sanačnímu režimu, která dosavadní prominenty odstavila od moci. Předválečný spor však trval a projevil se i v exilu a podzemním hnutí odporu ostrými konflikty nebo alespoň vzájemnou nechuť, kterou někdy nebyl schopen odstranit dokonce ani společně sdílený odpor ke komunistům a Sovětskému svazu. V Československu byla značná část pravicových sil (českých i slovenských) kompromitována ať již skutečnou nebo údajnou kolaborací s Německem a zbavena přístupu k poválečné politice dohodami exilu a KSČ ještě v průběhu války. Také ve Finsku došlo k soudnímu postihu politiků, kteří se měli podílet na zatažení země do války na nesprávné straně. Tady však výjimečně nevede dělicí čára mezi levicí a pravicí a finské politické spektrum v zásadě vstupovalo do poválečného období nenarušené, ovšem pod přímou kontrolou Moskvy.

V této skupině zemí byl začátek sovětského procesu již ve fázi ustavování národních front komplikován buď značnou slabostí místních komunistických stran (tradiční nebo ovlivněnou represemi v době války) nebo tím, že proti nim stála silná opozice, nebo přítomností silných politických partnerů. Jistou přechodnou výjimku opět představovalo Bulharsko, kde místní komunisté i přes enormní represe v době války získali rychle významný vliv, který zúročili v období zakládání Vlastenecké fronty. I tady však proti nim stála silná agrární opozice, navazující na nezkompromitovanou předválečnou tradici Zemědělského svazu Alexandra Stambolijského, což mimo jiné také od podzimu 1944 obrátilo bulharský vývoj ke druhé skupině zemí. Zvláštní případ představuje Řecko, kde s ohledem na britskou intervenci byl

politický vývoj deformován vojenskými aspekty (komunisté a levice bojkotovali volby), a také Finsko, kde vývoj zmíněnými fázemi sice probíhal, ale s opačným výsledkem.

Z hlediska souvislosti politického „vkladu“, kterým byly na počátku sovětizace národní fronty, a sovětského vlivu můžeme vyčlenit tři typy vnitropolitického vývoje, čili sovětizace:

1. Typ „hladké“ sovětizace (Albánie, Jugoslávie, Řecko): prosazování komunismu splyvá ještě s aktivitami národních front, sovětský vliv nepůsobí přímo.
2. Typ „smíšené“ sovětizace (Bulharsko): mocenský potenciál místních komunistů připomínal první typ, avšak z vnějších důvodů se vývoj změnil, přímý sovětský vojenský vliv.
3. Typ „komplikované“ sovětizace (Polsko, Československo, Maďarsko, Rumunsko, „východní“ Německo, Finsko): vývoj probíhá pomaleji, přímá sovětská vojenská přítomnost nebo vojenská a politická kontrola v rámci bezpečnostní zóny.

V dalším vývoji se situace mění. Albánie ztratila formálně souvislost s dalšími typy ve chvíli ustavení Demokratické vlády (další fáze vnitřního vývoje, srovnatelné s ostatními zeměmi, neexistují), fakticky se z nich ale vyčlenila již založením národní fronty (všechny fáze stlačeny do jednoho úseku). Podobně odpadla od uvedené typologie Jugoslávie, formálně s nástupem zvolené vlády v únoru 1946, fakticky však neohrožitelnost pozic komunistů připomínala spíše albánskou situaci: s výjimkou formální hry na prozatímní vládu s exilem byly všechny fáze sovětizace stlačeny do krátkého úseku. V obou zemích tedy sovětizaci reprezentovaly vlastně jen národní fronty, které položily základ pro urychlené zavedení režimu sovětského typu. Ostatní země včetně Bulharska s většimi či menšími odchylkami následovaly vývoj zahrnující všechny fáze vnitřního vývoje (národní fronta, prozatímní vláda, volby, koalice, ničení opozice, slučovací sjezdy). Finsko těmito fázemi prošlo s opačným výsledkem (pod sovětskou kontrolou) a Řecko předala Moskva do péče Londýnu.

Z hlediska průběhu a dosaženého výsledku zůstávají tři modely či typy sovětizace:

1. Typ „hladké“ sovětizace: Albánie, Jugoslávie. Další fáze po založení národní fronty proběhnou extrémně rychle, resp. jsou stlačeny do velmi krátkých období, sovětský vliv dále působí jen zprostředkovaně nebo dokonce kontraproduktivně, obě země budují stalinistický režim mimo rodící se sovětský blok, Albánie do roztržky, Jugoslávie natrvalo.
2. Typ „komplikované“ sovětizace: Polsko, Československo, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, „východní“ Německo, vývoj probíhá pomaleji a všemi

fázemi, působí tu sovětská vojenská přítomnost nebo možnost vyvíjet trvalý politický a vojenský tlak.

3. Typ „neúspěšné“ sovětizace (Finsko, Řecko), sovětská politika buď rezignuje na vytváření modelových analogií (Finsko), nebo pouští danou zemi (Řecko) ze své sféry vlivu.

Shrňme tedy nastíněné skutečnosti. Vývoj v Albánii a Jugoslávii ukazuje, že tam, kde nebyla fyzicky přítomná sovětská armáda a komunisté vůbec nepřipustili vznik nebo na minimum omezili rozvoj lidové demokracie v podobě známé ze střední Evropy, proběhla hladká sovětizace. Bez britského zásahu by s největší pravděpodobností i v Řecku proběhl autochtonní komunistický převrat, který by však Moskva nebyla schopná přímo kontrolovat. V těchto případech byl rejstřík politických alternativ od počátku vázán na dominantní až monopolní politickou sílu, která ostatní vůbec nepustila ke slovu. Přímá sovětská asistence nebyla ani nutná, lépe řečeno, zřejmě právě proto, že Moskva neměla šanci přímého zásahu, mohlo tu rovnou dojít k ustavení komunistického systému. Výsledek sovětizace byl však velmi rozdílný: Jugoslávie budovala vlastní stalinismus proti Stalinovi, spolu s ní také Albánie až do roztržky. Řecko i s jeho nadějnou komunistickou revolucí Stalin opustil, komunisté tu byli poraženi a konečným výsledkem byl anti-komunistický režim.

Naopak v zemích, které sovětská armáda obsazovala při svém západním postupu a kde tudíž, z čistě technického hlediska, mohla ve spolupráci s místními komunisty celkem bez problémů začít budovat komunismus v jeho stalinské verzi již krátce po válce, byl vývoj naopak odlišný. Komunisté bez ohledu na svou vstupní pozici a sílu, avšak jednotně závislí na sovětské vůli, spoluvytvářeli model lidové demokracie, který samozřejmě nebyl *čistou* parlamentní demokracií, ale nebyl také *čistým* stalinismem, jehož nástup tu byl, na rozdíl od Albánie a Jugoslávie, oddálen o několik let. Ve finském případě byl vnitřní vývoj dokonce uzavřen zachováním státní suverenity a klasické parlamentní demokracie s komunisty v opozici, i když ve vnějších vztazích byla země zcela (minimálně do roku 1953) podřízená Moskvě (tzv. finlandizace). Jen pro úplnost připomeňme, že po válce vydržoval Sovětský svaz jakýsi okupační minirežim na dánském ostrovu Bornholm, který opustil v roce 1946, a také se podílel na okupaci Rakouska, které se však nestalo ani komunistickou zemí, ani trvalou součástí sovětského bloku.

Vývoj zemí, které přicházely v úvahu jako „adepti“ na sovětizaci, obsahoval řadu shodných, analogických, ale také zcela odlišných situací, přičemž nelze prokázat nějaký univerzální model či plán, v němž by tyto konstelace skrze nějakou logiku souvisely s konečným výsledkem. Šlo mnohem více o aproximaci jednotlivých situací, založených na průniku lokálních odchylek a míry a možností sovětského vlivu, který byl výrazný (pokud je přítomný)

na velmocenské a často i lokální úrovni, ale v regionálním měřítku reagoval na vznikající fakta a improvizoval podle konkrétní situace. Přesto však v případech většiny zemí skončil prosazením stalinistických režimů. Než se pokúsíme odpovědět na otázku, co tedy bylo příčinou výsledku, který nevyplýnul z nějakého „dábelsky“ rafinovaného plánu, podívejme se, jak vypadalo dění v konkrétních zemích.

„SBZ“ aneb jaké Německo, taková Evropa?

Ve srovnání s většinou zemí střední a jihovýchodní Evropy, které se na konci druhé světové války dostaly do sovětské sféry vlivu a o několik let později vytvořily základ sovětského bloku v Evropě, představovalo Německo zvláštní a výjimečný případ sovětizace. Mnohem více než v ostatních případech tu rozhodovaly velmoci, a to o regionu, který přestal existovat jako stát a svou státnost získal teprve po prosazení základní politické kostry jednak západního Německa, jednak místního komunistického režimu na východě bývalého jednotného Německa. Jestliže pro ostatní komunistické země byla příznačná oscilace mezi jejich postavením v sovětském bloku a pokročilostí jejich vnitřní transformace, ve východoněmeckém případě se k tomu přidával problém německo-německých vztahů, resp. výkyvy ve zvýraznění nebo utlumování představy budoucí Německé demokratické republiky jako prvního „spravedlivého“ státu na německém území nebo naopak „sezónního“ státního útvaru, závislého na momentálních vztazích mezi Východem a Západem.

Od roku 1943 začaly poválečný osud Německa ve stále větší míře určovat rozhodnutí učiněná na úrovni členů protihitlerovské koalice. Na jednání anglo-americké konference v Casablance ve dnech 14.–24. ledna 1943, jehož výsledek akceptoval Stalin v květnu téhož roku, bylo rozhodnuto žádat po Německu bezpodmínečnou kapitulaci. To znamenalo, že po jejím dosažení nebude na německém území působit žádná vláda nebo jiná podobná politická instituce reprezentující celoněmecké zájmy. Na konferenci ministrů zahraničí v Moskvě v říjnu 1943 byla vytvořena Evropská poradní komise (*European Advisory Commission* – EAC), která se scházela v letech 1944–1945 v Londýně nejprve ve složení anglo-americkém, 27. listopadu 1944 se členem komise stala také Francie. Na teheránské konferenci se diskutovala možnost rozdělení Německa, avšak velmoci nedosáhly konkrétnějšího řešení.

Do konce roku 1944 přijala EAC několik zásadních dokumentů, které předurčovaly spojeneckou politiku vůči Německu. Prvním byl dokument, doplňující jednání z Casablanky, kterým se mocnosti 25. července 1944 znovu